

2. ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Οι δυνάμεις της προόδου και οι πολιτικές ανατροπές. Ο κόσμος που προήλθε από την εικοσιπενταετή αναστάτωση την οποία προκάλεσαν η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι (1789-1815) ήταν διαφορετικός από τον προγενέστερο. Παρόλο που οι νικητές «παλινόρθωσαν» το παλιό καθεστώς –οι εσπεμμένοι ανέκτησαν τους θρόνους τους και οι ευγενείς τις θέσεις τους– είχαν σημειωθεί πολλές αλλαγές στα χρόνια των μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών ανατροπών. Σε πολλές χώρες της Ευρώπης εκρηκτικές πολιτικές εξελίξεις είχαν ήδη εκδηλωθεί ή επρόκειτο να εκδηλωθούν. Οι δυνάμεις της συντήρησης συγκρούονταν με αυτές της προόδου, τις οποίες εξέφραζαν ο **εθνικισμός**, ο **φιλελευθερισμός** και ο **ριζοσπαστισμός**.

Στο κλίμα των μεγάλων ανατροπών και των συνακόλουθων δεινών, αλλά και των μεγάλων προσδοκιών, αναπτύχθηκαν ρωμαλέα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και του κόσμου γενικά, όπου έφθασαν τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης. Η διάκριση μεταξύ των δύο κινήματων δεν είναι πάντοτε εύκολη, αφού τόσο τα εθνικά όσο και τα φιλελεύθερα κινήματα είχαν ως βάση κοινά στοιχεία. **Εθνικά κινήματα** θεωρούμε τις κινήσεις μεταξύ ανθρώπινων κοινοτήτων με κοινή γλώσσα ή/και θρήσκευμα, με διακριτές παραδόσεις και ιστορία, με αντίληψη κοινής ταυτότητας μεταξύ των μελών τους, οι οποίες κοινότητες επιδίωκαν την ανεξαρτησία τους από την εξουσία άλλης διακριτής κοινότητας. **Φιλελεύθερα κινήματα** την ίδια εποχή θεωρούμε τις κινήσεις που προωθούσαν συνταγματικούς και κοινοβουλευτικούς θεσμούς για την εξασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών. Η διάκριση μεταξύ των δύο αυτών συγγενών κινήματων γίνεται καλύτερα κατανοητή υπό το φως δύο διακριτών εννοιών, της έννοιας του **έθνους** και της έννοιας του **λαού**. Τα εθνικά κινήματα αποσκοπούσαν στην προβολή και την επικράτηση ενός έθνους, μιας πολιτιστικής κοινότητας δηλαδή. Τα φιλελεύθερα κινήματα, μολοντί προωθούσαν και αυτά σε πολλές περιπτώσεις την υπόθεση ενός έθνους, κατά βάση επιδίωκαν την κατοχύρωση των δικαιωμάτων ενός λαού, του λαού με την έννοια της πολιτικής κοινότητας, η οποία αποκτά πραγματική υπόσταση και έχει συγκεκριμένο ρόλο στο πλαίσιο ενός καταστατικού χάρτη, του **Συντάγματος**.

Ο χαρακτήρας των κινήματων. Ένα από τα πρώτα κινήματα υπήρξε η Αμερικανική Επανάσταση του 1776, η οποία είχε στοιχεία των εθνικών και φιλελεύθερων κινήματων που εκδηλώθηκαν στην Ευρώπη και αλλού τον 19ο αιώνα. Κατά τον 19ο αιώνα εκδηλώθηκαν εθνικά κινήματα κατά των Ισπανών στη Λατινική Αμερική. Την ανεξαρτησία των χωρών της Λατινικής Αμερικής κατοχύρωσε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Μονρόε, ο οποίος το 1823 διακήρυξε επίσημα ότι η αμερικανική ήπειρος δεν επρόκειτο ποτέ στο μέλλον να αφεθεί στη διάκριση των αποικιακών δυνάμεων της Ευρώπης. Ήταν το περίφημο **Δόγμα Μονρόε**.

Στην Ευρώπη, από το 1792, όταν οι Γάλλοι προσπάθησαν να εξαγάγουν την Επανάσταση, αλλά κυρίως μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Ναπολέοντα, εκδηλώθηκαν διάφορες κατά τόπους αντιδράσεις εναντίον της γαλλικής κατοχής. Στη Βρετανία, την ίδια εποχή, ο εθνικισμός πήρε τη μορφή προβολής και υποστήριξης των παραδοσιακών θεσμών της χώρας, του κοινοβουλευτισμού και των ατομικών ελευθεριών. Στην Ισπανία εκδηλώθηκε και αναπτύχθηκε πνεύμα αντίστασης κατά των γαλλικών στρατευμάτων.

Το Δόγμα Μονρόε

«Οφείλουμε στο όνομα της ειλικρίνειας και των φιλικών μας σχέσεων με τις (ευρωπαϊκές) δυνάμεις να δηλώσουμε ότι θα θεωρήσουμε κάθε απόπειρά τους για επέκταση του συστήματός τους σε οποιοδήποτε μέρος αυτού του ημισφαιρίου ως επικίνδυνη για την ειρήνη και την ασφάλειά μας. Δεν έχουμε αναμειχθεί στις αποικίες και τις εξαρτημένες περιοχές καμιάς ευρωπαϊκής δύναμης και δε σκοπεύουμε να αναμειχθούμε. Αλλά από κοινού με τις κυβερνήσεις που δήλωσαν την ανεξαρτησία τους και τη διατήρησαν, μια ανεξαρτησία που με πολλή περίσκεψη και βασιζόμενοι στις αρχές του δικαίου την έχουμε αναγνωρίσει, δεν μπορούμε να μη θεωρήσουμε οποιαδήποτε ανάμειξη που στοχεύει στην κατάπιση και τον έλεγχο του πεπρωμένου τους από οποιαδήποτε ευρωπαϊκή δύναμη και με οποιονδήποτε τρόπο παρά μόνο ως εκδήλωση μη φιλικής διάθεσης απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες».

Πρόεδρος James Monroe, Μήνυμα στο Κογκρέσο (2 Δεκεμβρίου 1823). Βλ. M.J. Cohen and John Major, *History in Quotations*, Cassell, London 2004, σ. 614.

Εθνικισμός και φιλελευθερισμός

«Ούτε ο εθνικισμός ούτε η δημιουργία εθνικών κρατών βρίσκονταν σε αναγκαία αντίθεση με τον φιλελευθερισμό· αντίθετα, στον βαθμό που ο εθνικισμός τιμούσε τα επιτεύγματα ενός συγκεκριμένου απλού λαού ως ανώτερα εκείνων κάποιων κοσμοπολιτικής αριστοκρατικής ηγετικής τάξης, αντανάκλουσε την απέχθεια του φιλελευθερισμού προς τα παραδοσιακά προνόμια. Ωστόσο, στην προθυμία του φιλελευθερισμού να αποδεχτεί το καινούριο, ο εθνικισμός

Στην Ιταλία, αντιθέτως, η παρουσία των Γάλλων δεν προκάλεσε μεγάλη αντίδραση: η δημιουργία νέων κρατικών ενοτήτων στην κατατεμαχισμένη από τον Ναπολέοντα Ιταλία, σε συνδυασμό με τη μεγάλη απήχηση των επαναστατικών ιδεών, ευνόησε την ανάπτυξη μιας ευρύτερης ιταλικής εθνικής ταυτότητας και της επιθυμίας να δημιουργηθεί ενιαία πατρίδα. Στην Πολωνία το εθνικό κίνημα αναπτύχθηκε κυρίως ως θετική ανταπόκριση στις αρχές που ευαγγελίζονταν οι Γάλλοι, για τον λόγο ότι οι αντίπαλοι του Ναπολέοντα, δηλαδή οι Αυστριακοί, οι Πρώσοι και οι Ρώσοι, ήταν κυρίαρχοι των Πολωνών.

Το εθνικό κίνημα των Γερμανών. Πολύ σημαντικό υπήρξε το εθνικό κίνημα των Γερμανών. Αναπτύχθηκε στην κατακερματισμένη ναπολεόντεια Γερμανία και τα βασικά χαρακτηριστικά που απέκτησε μέσα στο κλίμα των μεγάλων συγκρούσεων και ανατροπών της εποχής αυτής επηρέασαν γενικότερα την ανάπτυξη του εθνικισμού. Οι Γερμανοί αντέδρασαν όχι μόνο κατά της γαλλικής παρουσίας, αλλά και κατά των επαναστατικών ιδεών και του Διαφωτισμού. Ήταν η εποχή του κινήματος που ονομάστηκε **ρομαντισμός*** και που αμφισβήτησε τον **ορθολογισμό***. Ο ρομαντισμός επηρέασε καθοριστικά το εθνικό κίνημα των Γερμανών, οι οποίοι έως τότε ήταν οι κατ' εξοχήν κοσμοπολίτες της Ευρώπης. Οι Γερμανοί της εποχής αυτής άντλησαν τα απαραίτητα στοιχεία από το έργο του Χέρντερ *Ιδέες για τη φιλοσοφία της ιστορίας και της ανθρωπότητας* (1784), στο οποίο ο μεγάλος στοχαστής υποστήριξε ότι κάθε αυθεντικός πολιτισμός πηγάζει από τον απλό λαό (Volk), όχι από τις ανώτερες και κοσμοπολίτικες τάξεις, και ότι κάθε λαός, δηλαδή μια κοινότητα ανθρώπων που έχει τη δική της γλώσσα, τα δικά της έθιμα, το δικό της πνεύμα (Volksgeist)*, έχει τον δικό του πολιτισμό, αυτός δε ο πολιτισμός έχει εθνικό χαρακτήρα.

Τα κυριότερα κινήματα στην Ευρώπη κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα. Τα όρια του φιλελευθερισμού δοκιμάστηκαν στις επαναστάσεις που εκδηλώθηκαν στην Ευρώπη κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα. Η πρώτη σοβαρή πρόκληση κατά της νομιμότητας της παλινόρθωσης εκδηλώθηκε το 1820 στην Ισπανία, η οποία εισήλθε σε μία από τις πιο ταραχώδεις περιόδους της ιστορίας της. Βασιλική αντεπανάσταση* το 1822 οδήγησε τη χώρα σε ακυβερνησία, με συνέπεια την επέμβαση γαλλικών στρατευμάτων για την προστασία της μοναρχίας με την έγκριση των μεγάλων δυνάμεων που συνεδρίαζαν στη Βερόνα. Τον Αύγουστο του 1820 εκδηλώθηκε επανάσταση και στην Πορτογαλία.

Σοβαρές αδυναμίες παρουσίασαν τα φιλελεύθερα κινήματα στις χώρες της ιταλικής χερσονήσου. Πολλοί φιλελεύθεροι Ιταλοί υποστήριζαν πως προείχε η ενοποίηση των ιταλικών χωρών σε ενιαίο εθνικό κράτος, άλλοι πάλι έκριναν πως προείχαν η εισαγωγή φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και η οικονομική ανάπτυξη, παρά η ενοποίηση υπό το σκήπτρο ενός μονάρχη.

Η επανάσταση άρχισε τον Ιούλιο του 1820 στον ιταλικό νότο, στο Βασίλειο των Δύο Σικελιών, με την υποστήριξη των **Καρμπονάρων** (Carbonari)*, ριζοσπαστών που προωθούσαν ριζικές πολιτικές μεταρρυθμίσεις και αβασίλευτο πολίτευμα. Τον Μάρτιο του 1821 εκδηλώθηκε επανάσταση και στο Πεδεμόντιο, με την υποστήριξη και πάλι των Καρμπονάρων, αλλά τον Απρίλιο του ίδιου έτους στρατεύματα της Αυστρίας την κατέστειλαν. Στη γηραιά ήπειρο η αντιπαράθεση του φιλελευθερισμού και του ριζοσπαστισμού με την Ιερή Συμμαχία έληξε προς το παρόν με την ήττα των πρώτων.

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πρώτοι οι Έλληνες, ιδίως μετά την κατάληψη των Επτανήσων από τον Ναπολέοντα το 1797, άκουσαν και δέχτηκαν τα ανατρεπτικά μηνύματα των Γάλλων και ανέπτυξαν ισχυρό εθνικό κίνημα, που οδήγησε στην **Ελληνική Επανάσταση του 1821**.

απαντούσε με την εκτίμηση, αν όχι τη λατρεία, του παρελθόντος. Ακόμα, στην επίμονη προσήλωση των φιλελευθέρων στην αξία και στη σημασία του ατομικισμού, οι δημιουργοί των εθνικών κρατών απαντούσαν ότι το ζωτικό έργο τους απαιτούσε ίσως τη θυσία ενός μέρους της ελευθερίας κάθε πολίτη. Η επιτυχία της δημιουργίας των εθνικών κρατών στηρίχτηκε στα θεμέλια μιας γενικής ισορροπίας διεθνούς ισχύος, που επιτεύχθηκε από τα ευρωπαϊκά κράτη στη διάρκεια των πενήντα χρόνων που ακολούθησαν το 1815».

E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', επιμέλεια-εισαγωγή Ι.Σ. Κολιόπουλος, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 118-119.

Εζέν Ντελακρουά (Eugène Delacroix, 1798-1863), «Η Ελευθερία οδηγεί τον λαό», 1830, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι. Η προσωποποιημένη Ελευθερία καθοδηγεί τον λαό κραδαινόντας την τρίχρωμη σημαία της Γαλλικής Επανάστασης. Ο πίνακας είναι εμπνευσμένος από την Ιουλιανή Επανάσταση του Παρισιού (1830), που απέβλεπε στην αποκατάσταση του δημοκρατικού καθεστώτος μετά την πτώση των Βουρβόνων. Η επανάσταση έθεσε τέλος στην απόλυτη μοναρχία του Καρόλου Ι΄ και εγκαθίδρυσε την Ιουλιανή Μοναρχία του Λουδοβίκου-Φιλίππου, που αποτελούσε μια μορφή συμβιβασμού ανάμεσα στην επανάσταση και την παλινόρθωση, πιο κοντά στις επιδιώξεις των φιλελεύθερων αστών.

Στις βορειοανατολικές παρυφές της Ευρώπης, στη Ρωσία, η ισχυρή απολυταρχική παράδοση της χώρας αποδείχτηκε καθοριστικός παράγοντας στις πολιτικές εξελίξεις. Τον Δεκέμβριο του 1825, όταν πέθανε ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄, συνωμότες αξιωματικοί εξεγέρθηκαν για να αντρέψουν το απολυταρχικό καθεστώς. Ο νέος μονάρχης, ο Νικόλαος Α΄, αντέδρασε δυναμικά στην επανάσταση των *Δεκεμβριστών**, όπως ονομάστηκε η εξέγερση των αξιωματικών του στρατού, και την κατέστειλε.

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στα εθνικά και στα φιλελεύθερα κινήματα του 19ου αιώνα; Να συμβουλευτείτε και το σχετικό παράθεμα.
2. Ποιο πνευματικό ρεύμα επηρέασε το εθνικό κίνημα των Γερμανών και με ποιον τρόπο;
3. Ποιοι ήταν οι Καρμπονάροι και ποιοι οι Δεκεμβριστές;